

*Торічний О. В., кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник, начальник НДВ,
Національна академія ДПС України
імені Богдана Хмельницького, (м.Хмельницький)*

МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ НЕІМІТАЦІЙНИХ МЕТОДІВ АКТИВНОГО НАВЧАННЯ У ФОРМУВАННІ ВІЙСЬКОВО-СПЕЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ КУРСАНТІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

Досліджуються методичні аспекти використання неімітаційних методів активного навчання у процесі формуванні військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників. Автором охарактеризовано методичне забезпечення для організації та проведення активних проблемних лекцій, інноваційних семінарських занять, дискусій, круглих столів, прес конференцій, мозкових атак.

Ключові слова: неімітаційні методи активного навчання, військово-спеціальна компетентність, активні проблемні лекції; інноваційні семінарські заняття; дискусії; круглі столи; прес конференції; мозкові атаки.

Исследуются методические аспекты использования неимитационных методов активной учебы в процессе формирования военно-специальной компетентности будущих офицеров-пограничников. Автором охарактеризовано методическое обеспечение для организации и проведения активных проблемных лекций, инновационных семинарских занятий, дискуссий, круглых столов, пресс конференций, мозговых атак.

Ключевые слова: неимитационные методы активной учебы, военно-специальная компетентность, активные проблемные лекции; инновационные семинарские занятия; дискуссии; круглые столы; пресс конференции; мозговые атаки.

The methodical aspects of application of non-imitating methods of active training within the process of formation of military special competence of future officers-borderguards have been examined. The author has characterized the methodical courseware for organization and conducting of active problem lectures, innovative seminars, discussions, round table discussions, press-conferences, brainstorming.

Keywords: non-imitating methods of active training, military special competence, active problem lectures, innovative seminars, discussions, round table discussions, press-conferences, brainstorming.

Традиційну, переважно репродуктивну методика викладання, яка до певної міри, гальмує творчий розвиток особистості майбутнього офіцера-прикордонника, на наш погляд, має змінити інша, значно досконаліша – інноваційна. Зазначимо, що традиційні методи навчання на основі пояснювально-ілюстративного підходу, як показують результати констатувального експерименту, не мають суттєвого впливу на процес формування у курсантів військово-спеціальної компетентності. Цей факт і став першопричиною для використання педагогічних інновацій у навчально-виховному процесі НАДПС України ім. Б. Хмельницького з метою підвищення рівня військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників, а саме на формування діяльнісно-практичного критерію та його показників.

Аналіз останніх досліджень дає підстави для констатації того факту, що у науковій літературі методи активного навчання були в центрі уваги науковців. До прикладу

механізми впровадження активних методів навчання вивчали А.А. Вербицький, В.І. Лозова, О.М. Смолкін. Наукові доробки військових педагогів В.Ф. Березіна та О.В. Комара присвячені висвітленню означеного кола питань. Зазначимо, що методи активного навчання, в основному, досліджувалися на базі середніх навчальних закладів, як результат такого стану речей залишилися методичні питання впровадження методів активного навчання у вищі військові заклади. На порядок денний постали методичні аспекти адаптації методів активного навчання до навчально-виховного процесу у НАДПС України ім. Б. Хмельницького. Виходячи із вище наведених фактів, *мета статті* полягає у теоретичному обґрунтуванні методичних аспектів впровадження неімітаційних методів активного навчання у процес формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

Педагогічна інноватика існує на двох рівнях: теоретичному і практично-методологічному. У сучасній педагогічній науці достатньо розроблені різноманітні ідеї, теорії, концепції, моделі інноваційних педагогічних процесів, які однак недостатньо інтенсивно впроваджуються в реальній практиці виховання і навчання майбутніх офіцерів. Вважаємо, що інновації в педагогіці обов'язково повинні передбачати проектування методологічного рівня реалізації педагогічної теорії. Такий розрив між фундаментальними дослідженнями і прикладною інноватикою заповнюється практичним запровадженням методів активного навчання (МАН). Науковці трактують методи активного навчання як «способи організації навчального процесу, при якому забезпечуються, оцінюється і управляється активність студентів» [3, с. 10]. Таким чином, активні методи навчання – це навчання на основі діяльності, що містять у своїй основі діалогічне спілкування як між викладачем та курсантами, а також і між самими курсантами.

До неімітаційних МАН, які використовували викладачі НАДПС України ім. Б. Хмельницького було віднесено: активні проблемні лекції; інноваційні семінарські заняття; дискусії; круглі столи; прес конференції; мозкові атаки. Зупинимось на ґрунтовному аналізі методичних аспектів їх впровадження. Отже, *активні проблемні лекції* дають можливість курсантові побувати у соціально активній позиції, де можна вільно висловити свою точку зору, задати запитання. О.І. Пометун [5, с. 84-86] акцентує увагу на тому, що нетрадиційні лекції дозволяють: активізувати розумову і пізнавальну діяльність; створити умови для творчості і самостійності; надати можливість стати головними суб'єктами навчання; побачити різноманітність думок і уявлень про тему, яка вивчається; організувати активну навчальну діяльність. З допомогою проблемних лекцій забезпечується досягнення трьох основних дидактичних цілей: засвоєння теоретичних знань; розвиток теоретичного мислення; формування пізнавального інтересу до змісту навчальної дисципліни і професійної мотивації майбутнього фахівця. Вважаємо що саме на проблемній лекції через сумісну діяльність викладача і курсантів досягається мета загального і професійного розвитку

особистості майбутнього офіцера-прикордонника.

Під час проблемних лекцій матеріал подається у формі навчальної проблеми, що має логічну форму пізнавальної задачі. З методичної точки зору для побудови нетрадиційної проблемної лекції викладач повинен відібрати найважливіші розділи дисципліни, які складають її основний концептуальний зміст і є найбільш вагомими для майбутньої професійної діяльності офіцера-прикордонника. Зазначимо, що навчальні проблеми повинні бути доступними стосовно труднощів, та повинні враховувати пізнавальні можливості курсантів. В умовах проблемної лекції найбільш доцільний усний виклад матеріалу при використанні таким методичних прийомів як: постановка проблемних та інформаційних запитань; висування гіпотез та їх підтвердження чи спростування; звертання до курсантів за допомогою.

Діалогічність під час проблемних лекцій є необхідною умовою для розвитку мислення курсантів. Вважаємо, що для підтримання діалогічності необхідно:

- входити в контакт з курсантами на рівні співбесідника;
- визнавати право курсантів на власну думку;
- передбачати обговорення різних точок зору на розв'язання проблем, які підняті, відтворювати логіку розвитку дисципліни, її змісту, показує способи розв'язання об'єктивних протиріч;
- організувати спілкування з курсантами таким чином, щоб підвести їх до самостійних висновків, зробити співучасниками процесу пошуку рішень;
- викладачеві будувати питання таким чином щоб стимулювати курсантів до самостійної пошукової діяльності.

На основі доробок науковців (Н. Бедренікової [1], С. Мухіної [3], А. Смолкіна [6]) виокремлено такі види проблемних лекцій: лекція-візуалізація; лекції удвох; лекція із запланованими помилками; лекція-прес-конференція; лекція дискусія. Наші власні спостереження дають підстави для констатації того факту, що активні проблемні лекції забезпечують творче засвоєння курсантами принципів та закономірностей навчальних дисципліни, активізують пізнавальну діяльність та самостійність, що у цілому сприяє

підвищенню військово-спеціальної компетентності.

Зупинимося на короткій характеристиці методичних аспектів, що використовувалися при проведенні *семінарських* занять. Насамперед зазначимо, що у «технологічному ланцюзі» навчально-виховного процесу семінарські заняття є одним із найбільш складних видів педагогічної діяльності викладача. Як зазначає Н.Г. Берденнікова «семінарські заняття як форма групового навчання застосовують для колективного пропрацювання тем навчальної дисципліни, засвоєння яких визначає якість професійної підготовки, для обговорення складних розділів, найбільш важких для індивідуального розуміння і засвоєння» [1, с. 51]. Для інноваційних семінарів характерний безпосередній контакт викладача з курсантами, при створенні атмосфери творчості і взаємодопомоги та при використанні елементів МАН. У цілому педагогічна взаємодія на інноваційних семінарських заняттях відбувається по паралелі «викладач → курсант → курсант». Інноваційні семінари є гнучкою формою навчання, які передбачають інтенсивну самостійну роботу кожного курсанта, а також глибокої методичної підготовки від викладача.

З методичної точки зору, основною метою семінарських занять є не стільки перевірка знань, скільки поглиблення, закріплення і засвоєння того матеріалу, в якому лекція орієнтувала курсантів, що передбачає уміння самостійної роботи з літературою та іншими джерелами. Ефективність семінарських занять визначається тим, що вони проводяться у вигляді спільного обговорення питань з колективним пошуком відповіді. Такий підхід зобов'язує викладача так організувати обговорення, щоб досягнути інтенсивного обговорення питань, активізацію їх мисленевої діяльності.

Семінарські заняття, які проводять викладачі НАДПС України ім. Б. Хмельницького з метою формування військово-спеціальної компетентності курсантів-прикордонників спрямовані на реалізацію таких функцій як: пізнавальної, виховної, розвиваючої та функції контролю. Пізнавальна функція передбачає той факт, що семінар – це творча лабораторія в якій

знання курсантів закріплюються, набувають якісно нового осмисленого вигляду. Виховна функція семінарського заняття передбачає формування у курсантів наукового світогляду, загальної культури і професіоналізму. Викладач, створивши атмосферу взаєморозуміння розв'язує питання морального, естетичного виховання та розвитку особистості курсантів, реалізуючи при цьому розвивальну функцію. Функція контролю передбачає здійснення контролю за змістом, глибиною і систематичністю самостійної роботи курсантів.

Під час організації навчання доцільно зосередити увагу на трьох типах семінарів: семінар для поглиблення вивчення певного систематичного навчального курсу; семінар з метою поглиблення окремих найбільш вагомих і типових в методологічному відношенні тем; семінар (спецсемінар) дослідницького типу з незалежною від лекційного курсу тематикою, що стосується окремих проблем науки. Військові педагоги В.Ф. Березін та О.В. Комар [2] констатують той факт, що в практиці проведення семінарів у ВВНЗ розроблено певні види, а саме: запитально-відповідальний семінар; розгорнута бесіда на основі раніше розданих плану семінарського заняття; усні доповіді з подальшим їх обговоренням; теоретична конференція; семінар-диспут; розв'язування задач і вправ; семінар по матеріалах конкретних досліджень, проведених курсантами під керівництвом викладача; семінар-екскурсія; семінар-контрольна робота; семінар-колоквіум; семінар-прес-конференція. Як показує наш власний досвід, кожен із перерахованих видів містить сильні та слабкі з методичної точки зору сторони. Зазначимо також і той факт, що досить важко провести чітку границю між виокремленими видами семінарів, адже усі вони тісно взаємопов'язані. Слід констатувати і те, що успіх семінарського заняття суттєво залежить від підготовки до нього як курсантів так і самого викладача.

Розглянемо методичні підходи до організації *дискусій*. Ми поділяємо думку О.І. Пометун у тому, що дискусія «дає можливість визначити власну позицію, формує навички аргументації та відстоювання своєї думки, поглиблює знання з обговорюваної проблеми» [5, с. 116]. Слід констатувати, що дискусії були спрямовані

на розвиток показників особистісно-функціонального критерію військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників, а саме вони сприяли вдосконаленню таких показників, як ціннісні орієнтації, професійний потенціал, професійна спрямованість та формували особистісні риси курсантів.

Вважаємо, що роль викладача, як організатора є найбільш ваговою, саме від його компетентності залежить успіх усієї дискусії. Ми повністю підтримуємо погляди С.А. Мухіної [3, с. 58] на те, що викладач під час проведення дискусії виконує управлінські, наукові та методичні функції, і як результат він повинен володіти певними якостями. У процесі дослідження ми прийшли до розуміння того, що викладачеві повинні бути притаманні: психологічні (емпатія, терпимість, емоційність, стресостійкість, відкритість); поведінкові (комунікабельність, ініціативність, заповзятливість); мислительні (аналітичність, рефлексивність, швидкість реакції, креативність, спостережливість, критичність) якості.

Дискусія передбачає колективне обговорення конкретної проблеми, що включає співставлення різних позицій, ідей, думок, пропозицій та інформації. У межах нашого дослідження основний акцент було зроблено на таких видах дискусій, як: дискусія-аналіз проблеми, дискусія-стимулювання творчого потенціалу курсантів. У процесі проведення дискусії можна очікувати таких результатів: підвищення мотивації на власні сили; стимулювання творчості; бажання віднайти істину; прийняття конкретних рішень; отримання і генерація нової інформації. Саме на ці результати ми робили акцент під час формування військово-спеціально компетентності у курсантів.

Розглянемо методичні аспекти організації та проведення дискусії. Кожна дискусія проходить три стадії розвитку: орієнтація; оцінка; консолідація. На першій стадії відбувається процес орієнтації і адаптації учасників дискусії до самої проблеми, яка піднята а також один до одного. Саме таким чином починається вироблення установки на розв'язок поставленої проблеми. Стадія оцінки нагадує ситуацію співставлення інформації, різних позицій, генерування ідей. На останній стадії

проходить консолідація, що передбачає вироблення єдиного рішення, або прийняття певного компромісу.

Є.О. Літвіненко та О.С. Якімов констатують, що *круглі столи* є однією із активних форм пізнавальної діяльності студентів, яка сприяє збагаченню інформації, прогнозуванню розв'язання проблем, закріпленню позицій, вихованню логічної культури. Аналізуючи зазначений підхід науковців до трактування наукової категорії «круглий стіл», ми прийшли до розуміння того, що їх можна вважати різновидом дискусії інформаційного характеру. Розглядаємо круглий стіл як інформаційний процес спілкування, під час якого відбувається не тільки обмін інформацією, але й відстоювання власних позицій та думок. У нашому експериментальному дослідженні круглі столи використовувалися як управлінський захід, а також як навчальне заняття, що спрямоване на такий ефект, як: розв'язання конкретних проблем, прогнозування майбутньої професійної діяльності. Завдання круглого столу, які були організовані для формування військово-спеціальної компетентності полягали, насамперед, у мобілізації та активізації курсантів.

Розглянемо дві найбільш суттєві особливості круглих столів, які організовували викладачі НАДПС України ім. Б. Хмельницького за для формування військово-спеціальної компетентності курсантів-прикордонників. До них віднесено:

– персоніфікованість інформації (учасники круглого столу висловлюють не загальну точку зору, а власну, що може виникати спонтанно – тому варто толерантно і вдумливо вибирати цінні і реалістичні думки виступаючого);

– поліфонічність круглого столу (під час проведення може панувати діловий шум, багатоголосість, що у цілому відповідає атмосфері емоційної зацікавленості та інтелектуальної творчості).

На основі напрацювань С.А. Мухіної [3] виокремлено три етапи у методиці організації та проведення круглих столів. Отже, перший етап – підготовчий передбачає такі кроки: вибір проблеми, що виноситься на обговорення; підбір ведучого та основних учасників; підготовка сценарію; технічна і технологічна підготовка приміщення;

підготовка технічних засобів; інформування учасників круглого столу; консультування учасників. Другий етап – дискусійний включає: виступ ведучого (визначення теми і тезауруса, регламенту, правил); проведення «інформаційної атаки»; виступ опонентів та відповіді на дискусійні запитання; підведення міні-підсумків щодо виступів опонентів; відеозапис і аудіо запис; підведення підсумків, вироблення рекомендацій. Третій етап – постдискусійний передбачає обробку інформації, яка отримана у результаті проведення круглого столу.

Круглі столи можна вважати результативними лише у тому разі, коли у більшості курсантів вироблені певні переконання, які вони у подальшому будуть сприймати як аксіому. Отже основою круглого столу є інформація і спілкування, а тому їх використання має вагомий вплив на процес формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

Зупинимося на короткій характеристиці такого МАН як *прес-конференція*. Її науковці трактують як «заняття дискусійного типу інформаційного характеру, у завдання якого входить оперативне отримання актуальної інформації» [3, с. 75]. В основі прес-конференції лежать запитання та відповіді. Прес-конференцію доцільно проводити у тих випадках коли у курсантів накопилися запитання чи проблеми, які необхідно розв'язати. Цікавість та неординарність цього МАН полягає у тому, що викладачі виступають у ролі респондентів, яким курсанти задають запитання. Прес конференції вимагають від викладачів НАДПС України ім. Б. Хмельницького певних особистісних якостей, а саме: глибоких знань, досвіду, творчого підходу, ерудиції, уважності, терпіння, здатності до переконання, волі, гнучкості, інтуїції, емоційності, аналітичності, володіння ораторським мистецтвом.

На прес-конференцію покладаються певні функції. До найбільш вагомих належать такі функції: інформації, комунікації, мотивації, маркетингу, планування, координації, аналізу, організаційна, функція контролю та функція прийняття рішення (пов'язана із умінням долати перешкоди та застосовувати

компенсуючи дії, коректувати та помилки, відмовлятися від невдалих рішень).

На основі напрацювань військових педагогів В.Ф. Березіна та О.В. Комара [2] методика проведення прес-конференцій передбачає дві стадії: попередню та безпосередню стадію проведення. Попередня стадія включає: формулювання проблеми; підбір респондентів; анонс ; підготовка технічних засобів, організація супутньої інформації та необхідних матеріалів. Стадію проведення називають ще дискусійною, вона передбачає: презентацію проведення; діяльність, що пов'язана із запитаннями та відповідями; підведення підсумків. У результаті такого підходу суттєво змінюється сама технологія навчального заняття.

Н.Г. Берденнікова [1] наголошує на тому, що заняття у формі прес-конференції доцільно проводити із застосуванням відеотехніки. Для формування військово-спеціальної компетентності офіцерів-прикордонників варто використовувати відеозаписи таких телевізійних передач як «Людина і закон», «Ситуація», «Подобиці» тощо, а також відео зйомки конкретних професійних ситуацій з кордону. У відеозаписі відтворюються запитання, а потім трансляція програми призупиняється, а курсанти повинні віднайти правильне рішення. Тільки після цього трансляція продовжується у майбутні офіцери мають змогу порівняти своє рішення із реальним.

Зупинимося на аналізі методичних аспектів організації та проведення *мозкової атаки (штурму)*. Як зазначають Ю.С. Арутюнов та А.В. Хуторський, мозкові атаки доцільно відносити до таких МАН, завдяки яким забезпечується звільнення від інерції мислення і стереотипів. Цей метод стимулює мозкову активність, творчий, інноваційний потенціал для виявлення нових ідей і рішень. Курсанти, які є учасниками мозкових атак повинні напружити усю свою фантазію, використовувати асоціації з минулого досвіду, розслабитися і ждати можливість пов'язати поставлену проблему з тією думкою, яка прийшла відразу. Викладачі НАДПС України ім. Б. Хмельницького, які використовували цей метод у своїй професійній діяльності з метою формування військово-спеціальної компетентності ставили перед собою наступні цілі: генерація ідей для розв'язання

Питання педагогіки

проблеми; ранжування ідей по пріоритетності; вироблення у курсантів звички активно мислити; демонстрація процесу народження неочікуваних ідей; вироблення умінь по використанню «знайдених» ідей.

З методичної точки зору для успішного проведення мозкових штурмів доцільно дотримуватися таких правил:

1. На етапі генерації ідей заборонена будь-яка критика.
2. Заохочуються оригінальні ідеї.
3. Усі ідеї фіксуються письмово, або у вигляді аудіо записів.
4. При бажанні використовується персональне авторство.
5. Усі учасники абсолютно незалежні один від одного.
6. Група компетентних аналітиків проводить аналіз, синтез, критику, оцінку і відбір найбільш ефективних ідей.

При розробці мозкового штурму ми брали до уваги поради М.І. Михнюка [4] стосовно того, що викладач повинен здійснювати систематичне і цілеспрямоване керівництво пізнавальною діяльністю та проводити відповідні дії по підготовці до

«творчого способу засвоєння наукової інформації в процесі якого перед студентами виникають дві послідовні задачі: розпізнавання явища, його ознак, складових елементів, алгоритмів дії і пояснення явищ і способів дії» [4, с. 92]. У результаті дослідження ми прийшли до розуміння того, що найбільш ефективно використання мозкового штурму можливе лише за умови сформованості такого колективу, у якому розвинуте почуття нового, заохочується інтелектуальна творчість.

Отже, неімітаційні МАН передбачають використання такої системи методичних інновацій, які безпосередньо спрямовані на самостійне оволодіння курсантами знань в процесі активної пізнавальної діяльності. Таким чином, опираючись на вищезазначене, можемо зробити **висновок**, що методи активного навчання передбачають навчання на основі діяльності, що керується викладачем. Під час запровадження не імітаційних методів курсанти мають змогу опанувати необхідні знання, набуті практичні уміння та навичками, що будуть необхідними у їхній професійній діяльності.

Література

1. Берденникова Н.Г. Организационное и методическое обеспечение учебного процесса в вузе: Учебно-методическое пособие / Н.Г. Берденникова, В.И. Мезенцев, Н.И. Панов. – СПб.: Д.А.Р.К., 2006. – 208 с.
2. Березин В.Ф., Комар А.В. Методы активного обучения в системе военно-педагогической подготовки курсантов военно-командных училищ: Учеб.-метод. пособие. // Под ред.Е.А. Соколова. – Новосибирск, 1990. – 58 с.
3. Мухина С.А., Соловьева А.А. Современные инновационные технологии обучения. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2008. – 360 с.
4. Мыхнюк М.И. Особенности эвристических методов обучения и их влияние на развитие познавательной активности студентов / М.И. Мыхнюк // Перспективні інновації у підготовці педагогічних та інженерних кадрів: теорія, методологія, досвід: Зб. наук. праць за мат. Всеукраїнської наук.-метод. конференції. – Херсон: Вид-во, ХДУ, 2010. – С. 92 – 94.
5. Пометун О.І. Енциклопедія інтерактивного навчання. – К., 2007. – 144 с.
6. Смолкин А.М. Методы активного обучения. – М.: Высшая школа, 1991. – 176 с.